

Józef Bazylak

Typologizacja w badaniach psychologii religii

Studia Philosophiae Christianae 16/2, 25-38

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF BAZYŁAK

TYOLOGIZACJA W BADANIACH PSYCHOLOGII RELIGII

1. Pojęcie typu w psychologii. 2. Próby typizacji religijnej. 3. Badania nad typem religijności w oparciu o metody empiryczne. 4. Wnioski.

1. POJĘCIE TYPU W PSYCHOLOGII

Pojęcie typu sięga początków historii psychologii. Ponieważ psychologia była uprawiana w ramach filozofii, dlatego analizując pojęcia psychologiczne z konieczności trzeba szukać ich relacji z koncepcjami filozoficznymi.

Dopiero XX w. przynosi inne rozwiązanie. Psychologia uprawiana jest poza filozofią, nie tracąc jednak z nią związku. Różne pojęcia wprowadzone do psychologii współczesnej mają często charakter empiryczny.

Pojęcie typu w psychologii zostało zapożyczone z innych dziedzin nauki, które używały terminu typ od bardzo dawna i w różnych znaczeniach. „Typos” w potocznym języku greckim oznaczało narzędzie lub działanie, pozostawiając po sobie powtarzające się i jednakowe skutki np. stemple, pieczęci, formy odlewnicze, specjalnie ukształtowane narzędzia itp. (znaczenie przyczynowe) oraz zamierzone skutki działania tych narzędzi, a więc — znaki, odbicia, wizerunki itp. (znaczenie skutkowe). Znaczenie drugiego oddawano często terminem „anti-typos”: znak, kopia, — czyli to, co odpowiada wzorcowi. Znaczenie pierwsze w późniejszej grece oddawano nieraz przez „arche-typos” lub prototypos”. U podstaw tych wszystkich terminów kryło się wyobrażenie ogólne, że w działalności ludzkiej, intelektualnej i praktycznej, przewija się pewien wspólny wzorzec oraz rozmaite odwzorowywania, że zjawiska życia ludzkiego da się porządkować przez odkrywanie jednego wspólnego dla nich wzorca.

Nowy etap rozwoju terminu „typos” pojawił się z chwilą zastosowania tego terminu do wysoko rozwiniętych systemów filozoficznych: platonizmu i arystotalizmu. U Platona najczęściej typ to jakaś ogólna forma rzeczy, ogólna przyczyna, ide-

alne tłumaczenie konkretnych rzeczy ziemskich: typ miał być jednostkowy, ale ogólny w swej strukturze, wzorzec pozaziemski dla szeregu rodzajów rzeczy ziemskich, czyli dla niedoskonałych „podobizn”. Arystoteles usunął ten dualizm platoński i zarazem nadał pojęciu typu znaczenie bardziej określone¹. Ostatecznie Platon i Arystoteles sprowadzili pojęcie typu do roli metafizycznego tłumaczenia rzeczy: tłumaczenie wielkości rzeczy podobnych przez odniesienie ich do jednej metafizycznej przyczyny. W zastosowaniu do metafizycznej psychologii, podobieństwo wśród wielości zjawisk psychicznych tłumaczyli przez odniesienie do „duszy jako idei lub formy”.

Inne, niemetafizyczne znaczenie wiązało z terminem „typos” badacze o orientacji ściśle przyrodniczej i lekarskiej: Hipokrates a później Galenus. Ten ostatni pozostając pod wpływami matematyki Euklidesa nadał swej teorii o temperamentach rozumienie matematyczne. W konsekwencji pojęcie typu zostało znacznie zmienione. Tłumaczono najpierw różnorodność zjawisk psychicznych przez wielość elementów somatycznych. Następnie podobieństwa tłumaczono przez tę samą liczbę owych elementów. A wreszcie — i to było najważniejsze — „typ” stał się czymś pośrednim pomiędzy metafizyczną ogólnością człowieka, a jego cechami jednostkowymi: typem była rzecz posiadająca ten sam, co i inne rzeczy, element składowy, ale w innej konkretnej ilości, w innych stosunkach ilościowych. W konsekwencji o ile metafizyczne rozumienie typu kładło nacisk jedynie na szukanie wytłumaczenia wspólnego podobieństwa ludzi, o tyle galenowskie rozumienie typu zaczęło akceptować szukanie wytłumaczenia cech różnicujących jednostki².

Żywe zainteresowanie pojęciem typu pojawiło się dopiero w czasach nowożytnych głównie na skutek rozwoju metodologii nauk, dzięki której porzucono pojmowanie typu jako kategorii bytu, a zwrócono się ku typowi jako kategorii metodologicznej. Początkowo nawiązywano najchętniej do platońsko-arystotelesowskiego rozumienia typu i nawet w logice i metodologii „typ” rozumiano raczej jako klasę logiczną, jako opis klasyfikacyjny. Dopiero na inne znaczenie „typu” w metodologii zwrócili uwagę zwolennicy oddzielenia nauk humani-

¹ J. Pastuszka: *Typ życia religijnego*, „Przegląd Powszechny”, 213 (1951).

² E. Brzeziński: *Historia a skirotyymia*, „Przegląd Lekarski”, 26 (1970) 4; J. Nuttin: *Struktura osobowości*, Warszawa 1968, 105 nn.; J. Strelau: *Temperament i typ układu nerwowego*, Warszawa 1969.

stycznych od metafizyki i nauk przyrodniczych, a także zwoleńnicy „unaukowania” wiedzy idiograficznej (humanistycznej): W. Dilthey, W. Windelband, H. Rickert i inni.

Znany jest Max Weber jako twórca teorii typów „idealnych”, zgodnie z którą różnorodność trudno klasyfikowanych zjawisk ludzkich tłumaczy się przez odniesienie do form idealnych, choćby faktycznie nie istniejących. Odtąd już rozróżnia się zdecydowanie typ od klasy oraz typologię od klasyfikacji (w ścisłym znaczeniu). „Jeśli przedmioty w każdej grupie będą pod określonym względem jednorodne, to otrzymamy ich klasy, jeśli zaś nie, wówczas możliwa jest typologia, czyli zabieg polegający na wyróżnieniu (w obrębie danego zbioru) przedmiotów wzorcowych (realnych albo idealnych, ale posiadających cechy zdecydowane i powtarzające się u innych) oraz na grupowaniu reszty przedmiotów wokół tych wzorców”³.

Tak więc można powiedzieć, że zabieg typologiczny, który stosuje się także w psychologii, polega w pierwszym rzędzie na doborze, w celach poznawczych, pewnego przedmiotu, w którym interesujące badacza cechy (czy zespoły cech) są najbardziej uchwytnie, a następnie na doborze innych przedmiotów, które w ramach tej cechy wykazują większe lub mniejsze aproksymacje w stosunku do przedmiotu wybranego⁴.

We współczesnej psychologii problem typów i typologia stały się przedmiotem spornym. Szczególnie psychologowie amerykańscy rozwijając typologię stosowaną i szukając metod poznania osobowości ludzkiej, dla praktycznego rozwijania problemów ludzkich, znaleźli typologię nieprzydatną do tych celów. Zarzuca się typologii to, że była konstruowana i uprawiana przez europejską psychologię określaną jako „armchair-psychology”, uprawianą w „fotelu” bez sprawdzenia w praktyce. Pojęcia typologiczne są zbyt ogólne i niewiele wnoszą do przewidywania i kierowania ludzkim postępowaniem, a także są zbyt ubogie w informacje, by można było odczytać cechy indywidualne różniące jednego człowieka od drugiego.

Znalazło się jednak szereg prób pojednania tych dwóch podejść — europejskiego i amerykańskiego W. Stephensona uważa się za takiego mediatora. Podjął on próby matematycz-

³ S. Kamiński: *Pojęcie nauki i klasyfikacji nauk*, Lublin 1970.

⁴ W. Rohrer: *Keine Charakterkunde*, Wien 1961. I. Lazari-Pawłowska: *O pojęciu typologicznym w humanistyce*, W: *Logiczna teoria nauki*. Warszawa 1966, 639—67; T. Pawłowski: *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*, Warszawa 1969, 46—66.

nego określenia typów — przez to pojęcia stają się precyzyjniejsze oraz typy bardziej określone i mierzalne⁵.

Szereg teoretyków osobowości należących do tzw. kierunku teorii cech, podejmuje problematykę typologii, poszukując jednak dalej metod wyodrębniania typów. Istnieją badania mające na celu weryfikację hipotez wysuniętych przez dawnych typologów, a dotąd nie zweryfikowanych (np. H. J. Eysenck — teoria C. G. Junga, H. Stephenson — teoria F. Kretschmera).

W teoriach cech (H. J. Eysencka, R. B. Cattella, G. Allporta, G. Murphy'ego, Jenkinsa) — typ jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do podstawowych cech — tzn. jest już pewną konstelacją czy konfiguracją cech. O jedności i indywidualności człowieka nie decyduje tyle poszczególna, jednowymiarowa cecha, ale jej relacja do innych cech, czyli typ. Typ jest w tych teoriach także teoretycznym konstruktem, wyodrębnionym na zasadzie wysokiej korelacji podstawowych wymiarów osobowości czy cech, np. czynniki drugiego rzędu u Cattella (typ u Eysencka).

Istotne jest odróżnienie wprowadzone przez Cattella: *single — type* i *general — type* (jednostkowy — ogólny). Typizacje można przeprowadzić z uwagi na jakiś jednostkowy cel, choćby wąski — np. cechy narodowościowe, cechy członków określonej grupy zawodowej itp.

Cechy te będą przynależały określonej grupie osób i tylko w danym środowisku, a nie będą obejmowały pełnej charakterystyki tego, co stoi u podstaw zachowania się jednostki jako człowieka (jak to np. wyznaczają cechy źródłowe).

Typ — ogólny nie będzie ograniczony do określonego środowiska, ani nie będzie miał żadnego innego czynnika zawężającego stosowność, lecz raczej zawiera takie cechy ludzkie, które mogą przysługiwać każdemu człowiekowi i które wyznaczają jego jedyność i niepowtarzalność⁶.

O ile w dawnych typologiach przedmiotem podziału na typy były raczej cechy konstytucjonalne (fizyczne i psychiczne) i wydawało się, że te mają pierwszorzędną rolę w różnym przystosowaniu, tak teraz psychologowie są raczej skłonni przypuszczać, że zespół cech nabytych i wypracowanych

⁵ H. Stephenson: *A Statistical Approach to Typology. The Study of Trait — Universes The Study of Personality*, New York 1954, 230—31.

⁶ R. B. Cattell: *Personality and Motivation Structure and Measurement*, New York 1957, H. J. Eysenck: *The Scientific Study of Personality*, London 1952.

oraz uporządkowanych w typie jest wyznacznikiem zachowania i indywidualności. Dlatego często dopuszcza się pewną zmienność typu w ciągu życia, zmianę nasilenia cech oraz zmianę ich konstelacji. Zgodne to jest z dynamicznymi koncepcjami osobowości oraz z powszechnie panującymi przekonaniem o dużej roli środowiska w kształtowaniu się osobowości człowieka.

Najogólniej więc można powiedzieć, że historia psychologii wymienia wiele rozwiązań w zakresie typologii osobowości i temperamentów. Spośród wielu typologii można wyróżnić następujące kierunki oparte na: a) budowie anatomicznej ciała (F. Kretschmer), b) charakterystyce percepcji (F. R. Jänsch), c) charakterystyce czynności nerwowych (J. P. Pawłow), d) kwantyfikowaniu cech (W. Stephenson, J. Eysenck), e) ilościowej analizie profilu osobowości (R. B. Cattell), f) teoretycznych założeniach psychologicznych (E. Spranger, C. G. Jung), g) danych empirycznych (M. Lorr, J. Perkal), h) charakterystyce życia seksualnego (Z. Freud).

Opis powyższy miał na celu przedstawienie, w sposób streszczeniowy, kilka bardziej interesujących koncepcji typologicznych w historii psychologii. Starano się zilustrować przede wszystkim — jaka orientacja teoretyczna i jakie zasady oraz metody doprowadziły do poznania człowieka w kategoriach typów.

2. PRÓBA TYPIZACJI RELIGIJNEJ

Badanie zjawiska religijności jest bardzo trudne, zarówno ze względu na trudności określenia (albo ze względu na fakt istnienia wielu możliwości takich określeń) religijności, jak jeszcze bardziej ze względu na trudności dobrania odpowiednich metod empirycznych⁷. Niemniej trudno jest znaleźć odpowiednie podstawy oraz ramy i normy metodologiczne do przeprowadzenia tego postępowania porządkującego i także odkrywczego jakim jest zabieg typizacji technicznej, a następnie typologizacji w sensie krytycznego, naukowego opracowania teoretyczno-metodologicznego tych zabiegów. Z tych powodów wszelka typizacja (a tym więcej typologizacja) życia religijnego znajduje się — można powiedzieć — w stadium embrionalnym. Jednakże typizacja (i typologizacja) zdaje się być dzisiaj wymogiem chwili w badaniach psychologiczno-

⁷ J. Bazylak: *Postawa religijna a samodzielność młodzieży*, „*Novum*”, 5 (1973) 20—36.

religijnych, zdaje się być jednym z głównych sposobów badania zjawisk religijnych i przynosić — jakby niespodziewanie — znaczną pomoc w samym definiowaniu tychże zjawisk z różnych punktów widzenia. Główną podstawą typizacji jest fakt, że życie religijne, nawet przy najwęższym określeniu religijności, przedstawia niesłychany barwny i urozmaicony obraz pod względem swego zasięgu, nasilenia i ogromnie szerokiego wachlarza wyrazów i postaw⁸.

Typizacja religijna występowała od bardzo dawna w ramach najrozmaitszych nauk o religii. Stąd stosunkowo łatwo i szybko skojarzono ją z typizacją ogólną na terenie psychologii. Narzucała się ciągle od początku psychologicznych badań nad religijnością, jakkolwiek okazała się zbyt trudną dla naukowego opracowania. Jej koleje zależały więc od historii psychologii religii ogólnej. Szczególnie na początku była ujmowana raczej filozoficznie lub teologicznie, a w każdym razie apriorycznie, z czasem dopiero — zwłaszcza dzięki zastosowaniu na większą skalę metod psychometrycznych — przybrała charakter bardziej empiryczny.

Stosunkowo najwcześniej potrzeba typizacji narzucała się przy traktowaniu religijności jako przeżycia szczególnie związanego ze stanem uczuciowym. Można powiedzieć, że już R. Otto (+1937) porzucił w psychologii religii bardzo dawny i prosty podział na typ „religijny” i typ „niereligijny”, mierzony najczęściej według potocznie stwierdzonego nasilenia religijności oraz niemniej prostą typizacją G. S. Halla i W. Jamesa, według których typy religijne mierzy się w zależności od ich przeżywania „inności” w religii i według stopnia przeżycia odrębności od „świata”, a zwróciło się do przedmiotu samej religijności, do owego słynnego „sacrum”, które samo w sobie miało być wielopostaciowe: numinosum — mysteriosum, tremendum — fascinatum. Najpierw Otto zdawał się uważać, że typy „religijnego” zależą jedynie od rodzaju „uczuć” w „Ja” ludzkim. Szedł w tym za F. Schleiermacherem. Potem typy te raczej wyprowadził w oparciu o realne różne podstawy, znajdujące w „sacrum”, głównie w oparciu o różnice treściowo intencjonalnego aktu religijnego. W tym szedł za immanentyzmem indyjskim. Człowiek religijny — w tym ujęciu — reaguje w rozmaity, dla siebie typowy, sposób w zależności od tego, jakie to Ja spotyka „siły boskie” w swoim przeżyciu⁹.

⁸ J. Pastuszka: *Psychologia w duszpasterstwie*, „Roczniki Filozoficzne”, 11 (1963) 6—15.

⁹ R. Otto: *Aufsätze das Numinose betreffend*, München 1932.

W każdym razie u podstaw tej pierwotnej typizacji Ottonowskiej leżała prosta ambiwalencja uczuć. Wywarło to wpływ nawet na szkołę würzburgską, która również pod warstwą intelektualną religijnych poglądów badanych, odkryła na początku przede wszystkim dwie postawy uczuciowe: „bliskość” lub „obcość”, fascynacji lub lęku¹⁰.

Podobnie filozoficzne podstawy miała znacznie już rozwinięta typologia w psychologii „rozumiejącej” E. Sprangera (+1963), który starał się tłumaczyć różnorodność zjawisk psychicznych przez duchowe struktury i szedł za witalizmem Dilthey'a. Jego typologia ogólna opiera się na rodzaju nastawienia ludzi do wartości. Na tej podstawie zostało wyróżnionych sześć typów: teoretyczny, ekonomiczny, polityczny, społeczny, estetyczny oraz religijny. Ten ostatni widzi swą podstawową wartość w szukaniu Boga. „Taki człowiek jest typem religijnym, którego cała duchowa struktura jest nastawiona trwale na wytwarzanie najwyższego, bez reszty zadowolającego przeżycia wartości”¹¹.

Z kolei Spranger wyróżnia trzy typy religijne: mistycy immanentni, mistycy transcendentni i pośredni. Mistycy immanentni szukają Boga w ascezie, a największe dobro widzą w wartościach transcendentnych, oderwanych od świata, ponad światowych. W stosunku do tego wszystkiego co ziemskie i cielesne, mają postawę negatywną. Mistycy immanentni afirmują świat doczesny i w nim dopatrują się pierwiastków boskich. Typ religijny pośredni ma polegać na jakimś wypośrodkowaniu pośrednich postaw.

Jak widzimy typologia Sprangera ma charakter czysto teologiczny, opiera się na nauce protestanckiej o stosunku chrześcijanina do Boga i świata.

Wielkim krokiem naprzód jest typologia religijna w szkole würzburgskiej K. Girgenzona, a zwłaszcza W. Gruehna, który potraktował ten problem najszerzej. Gruehn przy ustaleniu typów kieruje się następującymi zasadami:

a) przy typizacji religijnej należy wyjść od specyfiki religijności, a nie od jej cech zewnętrznych, związanych tylko przygodnie z religijnością.

b) należy wziąć pod uwagę związek jaki zachodzi między typami ludzkimi, a specjalną strukturą życia religijnego: z zanikaniem przeżycia, z jego powstawaniem lub rozwijaniem się,

¹⁰ A. Godin: *Le chrétien à l'écoute de la psychologie*, W: *Bilan de la theologie du XXe siecle*, Vol. I, Paris 1970, 185.

¹¹ F. Spranger: *Lebensformen*, Halle, 1925, 223 nn.

c) przy typizacji można się opierać na stałym zachowaniu się, a nie przejściowym, ewentualnie na chwilowej postawie religijnej,

d) należy wziąć pod uwagę formy religijności najbardziej charakterystyczne, uderzające.

Paralelnie do trzech zasadniczych form religijności: mistycznej, racjonalnej i zwykłej, Gruehn wyróżnia trzy typy psychologiczno-religijne ludzi: mistyczny, racjonalny i zwykły. W typach tych dochodzi do głosu swoisty rodzaj przeżycia religijnego. I tak w przeżyciu mistycznym występuje szczególnie wzmożenie żywej funkcji jaźniowej. W przeżyciu intelektualnym przeważa element myślowy. W zwykłym przeżyciu religijnym momenty myślowe i jaźniowe są wypośrodkowane: idea Boga występuje również silnie, jak żywa funkcja jaźniowa¹².

Szkoła würrzburska wywarła olbrzymi wpływ na badania psychologiczno-religijne, głównie dzięki syntetycznemu ujmowaniu przeżycia religijnego, w którym duży nacisk kładli na elementy intelektualno-poznawcze, ale wiąźali je także z elementami dążeńiowymi i afektywnymi. Ta idea syntezy została jeszcze pogłębiona przez wpływy psychologii postaci, która położyła nacisk w badaniach zjawiska „religijnego”, na pierwszym miejscu na strukturalną całość¹³.

Na terenie polskim zostały poczynione różnorodne refleksje na temat typizacji religijnej przez J. Pastuszkę, która zdaje się stać na gruncie powiązania i korelacji pomiędzy religijnymi zjawiskami psychicznymi, a pozareligijnymi, jakkolwiek pierwsze nie są materialnie lokalizowane w drugich, ani nie są ich przedłużeniem¹⁴. Stąd Pastuszka widzi możliwość oparcia się w psychologii religii na typologii ogólnej, którą oczywiście trzeba na użytek badań religijnych specjalnie adoptować i uzupełniać.

Przyjmuje on, że pierwszą podstawą podziału na typy religijne jest rola, jaką przypisuje się, lub jaka się faktycznie realizuje, ze strony najważniejszych uzdolnień w strukturze

¹² W. Gruehn: *Die Frömmigkeit der Gegenwart*, Münster 1956, Tłum. pol. *Religijność współczesnego człowieka*, Warszawa 1966, 117—134.

¹³ W. Kwiatkowski: *Poglądy nowoczesnej psychologii religii na budowę (ontyczną i intelektualną) przeżycia religijnego*, „Polonia Sacra”, 5 (1952) 224—227; W. Kwiatkowski: *Wyniki badań eksperymentalnych z psychologii religii za okres ostatnich lat pięćdziesięciu*, „Collectanea Theologica”, 29 (1958) 178—268.

¹⁴ J. Pastuszka: *Człowiek religijny jako problem psychologiczny*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 1 (1963) 3—14.

psychicznej człowieka i zarazem podstawowych czynników biorących udział w akcie religijnym: poznania, dążeń, uczuć. Na tej podstawie wyróżniamy: a) religijny typ intelektualistyczny, b) typ woluntarystyczny, c) typ afektywny¹⁵.

Na podobnych zasadach opierał religijną charakterystykę M. Pflieger¹⁶ jeśli chodzi o kapłanów austriackich wśród których wyodrębnił następujące typy: kapłan pobożny, dobry organizator, fanatyk, histeryk, i apostata. Jak widzimy jest to typologia o charakterze raczej potocznych obserwacji duszpasterskich, nie posługuje się metodą naukową i oderwana jest od psychologii naturalnej.

Trudno zresztą byłoby omówić wszystkie najrozmaitsze próby typizacji, zwłaszcza o charakterze specjalnym i szczegółowym. Chociaż trzeba zaznaczyć, że nie spotyka się typizacji religijnej opartej na zasadach ściśle psychometrycznych. Raczej są to typizacje inspirowane przez historie, fenomenologię lub filozoficzną psychologię religii. Przy tym i te są tylko raczej poruszone okazjnie przy omawianiu innych zagadnień.

I. I tak często za podstawę typizacji religijnej bierze się konkretne położenie jakiejś grupy ludzkiej, jej stan rozwoju i jej milieu. W ten sposób wyodrębnia się typy religijne w zależności od danych społecznych i kulturowych, wpływających na życie religijne i modyfikujące je. Są to typy „historyczno-psychologiczne”. Mówi się o religijności indyjskiej, afrykańskiej, amerykańskiej itp., o religijności górali, rybaków, robotników, rolników itp.¹⁷.

II. Innym razem bierze się za podstawę główne rysy dynamiki uczuciowej. W efekcie na jednym biegunie otrzymujemy typ, odznaczający się więcej bierną, pasywną postawą religijną, na drugim zaś biegunie występują raczej typy określone przez specjalną religijną witalność, kładące nacisk na „nabożeństwo”, kultowość, twórczość religijną¹⁸.

III. Niektórzy za podstawę typologii biorą cechy charakterystyczne religijnego przeżycia: bojaźń i oddanie.

a) Typ, w którym dochodzi do głosu przede wszystkim

¹⁵ J. Pastuszka: *Typ życia religijnego*, „Przegląd Powszechny”, 213 (1951) 90—104.

¹⁶ M. Pflieger: *Priesterliche Existenz*, Innsbruck 1958.

¹⁷ H. Carier: *Psycho-sociologie de l'appartenance religieuse*, Roma 1960, 522.

¹⁸ W. Hellepach: *Grundriss der Religionspsychologie*, Stuttgart 1951, 95 nn.

postawa dystansu w stosunku do przedmiotu religii, typ religijności „zimny”.

b) Typ, w którym dochodzi do głosu przede wszystkim oddanie się Bogu, postawa ofiary, pełnego zaufania i zbliżenia się do Bóstwa: typ religijności „gorący”.

IV. Bierze się również pod uwagę charakter zewnętrznego języka pobożności, sposób zaangażowania się w życie religijnym, różne postawy religijne. W efekcie otrzymuje się biorąc sumarycznie — następujące typy:

a) Typ religijności magicznej, gdzie położony jest nacisk na swoistą technikę religijną, na „produkcję” upragnionych owoców materialnych, darowizn itp.

b) Typ kultyczny — gdzie akcent spoczywa na zachowaniu się w formie zewnętrznego wyrazu czci Boga i rzeczy świętych oraz wyrazu wspólnotowego tejże czci.

c) Typ personalistyczny, gdzie akcentuje się pobożność osobistą, bardziej indywidualną i gdzie więcej chodzi o „dialog” człowieka z Bogiem, niż bezpośrednio korzyści lub społeczna formalizacja przeżyć religijnych (w postaci praw, reguł, instrukcji itp.).

a) Typ dokrynalny — traktujący religię jako doktrynę, teorie o życiu i świecie.

b) Typ prakseologiczny — traktujący religię z pozycji praktyki życia ludzkiego, jako pewną pomoc i narzędzie w działaniu.

c) Typ sakryfikalny — traktujący religię jako coś „ofiarnego”, co domaga się daniny, rezygnacji, wyrzeczeń (różnych działań, postaw, stanów itp.).

a) Typ racjonalistyczny — który bierze religię przez pryzmat potrzeb rozumu ludzkiego.

b) Typ twórczy — pobożność więcej czynna, jako sposób tworzenia pojęć, norm i reguł. Przy tym rozróżnia się nieraz podtypy:

aa. typ zasługujący — przeniknięty motywacją zasługiwania, zarabiania duchowego, zaskarbiania łask u Bóstwa i zabezpieczania się na przyszłość,

bb. typ pokutny — przeniknięty motywami pokuty, odrabiania strat duchowych ekspiacji, przepraszania, ciągłej refleksji nad przeszłością¹⁹.

¹⁹ A. Lang: *Wesen und Wahrheit der Religion*, München 1957, 118—121; W. Pöll: *Religions psychologie. Formen der religiösen Kenntnissnahme*, München, 1965, 75 nn.

3. BADANIA NAD TYPEM RELIGIJNOŚCI W OPARCIU O METODY EMPIRYCZNE

Ostatnie dwudziestolecie jest okresem wielkiego rozwoju empirycznych metod wyznaczania typów. Dotyczy to szczególnie psychologii, w której jej przedstawicielami są między innymi P. F. Mechl, J. C. Lingo, L. L. McQuitty, M. Loo. Przyczyny tego zjawiska należy szukać w znacznie szerszym niż dotychczas zastosowaniu matematyki w psychologii.

Metody, o których tu mowa, występują w literaturze pod różnymi nazwami, takimi jak: taksonomie, metody taksonomiczne, analizy skupień itp. Ogólnie nazywa się je metodami grupowania zmiennych, przy czym zmiennymi mogą być przedmioty, cechy, pojęcia, osoby, instytucje itp.

W oparciu o metody empiryczne, autor artykułu, prowadził (w latach 1968—70) badania nad typem religijności, a niektórymi cechami osobowości wśród kleryków w czterech Wyższych Seminarjach Duchownych (Lublin, Łódź, Przemyśl i Sandomierz).

W badaniach zastosowano (poza testami) dwie inne metody:

a) kwestionariusz do badań religijności kleryków, którego pytania skonstruowano w ten sposób, żeby można było przy pomocy odpowiedzi oraz zastosowanych technik statystycznych uchwycić typ religijności badanych. Dlatego układ pytań był taki, żeby odpowiedziom można przypisać pewne wartości liczbowe. Umożliwia to szeregowanie, klasyfikowanie wyników, a przede wszystkim ich porównywanie (opisy są na ogół nieporównywalne),

b) metoda porządkowania dendrytowego zwana taksonomią wrocławską — została opracowana przez Państwowy Instytut Matematyki we Wrocławiu (J. Perkal, E. Marczewski, H. Steinhaus i inni), posłużyła w pracy przede wszystkim do typizacji religijnej badanej próbki statystycznej tj. 248 studentów teologii — kleryków.

Z analizy badań wynika, że badana próbka statystyczna okazała się zwarta i hemogeniczna nie tylko w cechach osobowości, ale również pod względem cech religijności. Mimo to, dzięki zastosowaniu metody dendrytowej, wyodrębniono dwie grupy — (dwa typy)²⁰.

Jedną grupę nazwano C — znajdującą się ze względu na odległości na matrycy dendrytowej, jakby w centrum, a dru-

²⁰ Szesnastoosobową grupę kleryków nie poddano analizie ze względu na brak współpodobieństwa na matrycy dendrytowej.

ga — P — (peryferyjna) — znajdująca się na „peryferiach” na matrycy dendrytowej.

Dla ogólnej orientacji, zostanie podana bardzo krótka charakterystyka obu typów.

Typ C — (191 osób) akcentuje intensywną moralność religijną, łaskę i szlachetność religijną. Podnosi cały zakres pobożności zwłaszcza praktycznej, także liturgicznej. Odnacza się zrozumieniem potrzeby posłuszeństwa, karności, choć nie łączy to z uznaniem dla regulaminu i bezpośrednich przełożonych, jak też ze zrozumieniem dla ogólnych potrzeb Kościoła. Najostrej może charakteryzuje typ C religijna „bohaterszczyzna”: męstwo w wierze, bojowość o wiarę itp. Maleje dla większej grupy tendencja ascetyczna surowsza oraz intelektualna i naukowa. Odnacza się też wielkim kultem dla religijnej cnoty czystości jak też bardzo mocnym poczuciem więzi ze swymi rodzicami. W grupie tej zauważa się jednak brak twórczości, oryginalności, a nawet i indywidualizmu. Ogólnie można jednak powiedzieć, że grupa ta jest dla społeczności kościelnej funkcjonalna.

Typ — P — (41 osób) w zakresie cech religijności zdaje się mieć słabsze poczucie społeczne więzi religijnych, słabiej odczuwa potrzebę oparcia się o przełożonych i Kościół, liczy więcej na własny spryt, mniej akcentuje normy moralne, ascezę, karność i bojowość religijną. Posiada nastawienie kontemplacyjno-mistyczne, choć mniej dogmatyczne. Charakteryzuje ją najbardziej preferencja modlitwy indywidualnej i myślniej, głębokie zaangażowanie intelektualne w teologię, chociaż z większą dozą trudności i wątpliwości w wierze.

4. WNIOSKI

Podsumowując trzeba powiedzieć, że badania typologiczne choć same w sobie są szczegółowe, urywkowe i nieporadne, to jednak często ujawniają ogólniejsze podstawy metodologiczne całej typizacji religijnej:

1. Jedni podchodzą do zjawisk psychiczno-religijnych jako społecznych i instytucjonalnych, a więc uprawiają raczej społeczno-religijną typizację, posługując się nierzadko metodami socjologicznymi.

2. Drudzy dążą do uprawiania psychologii religii jako „zjawisk” samych w sobie, w swej istocie intelligibilnych, a więc uprawiają więcej psychologizującą fenomenologię i dla typizacji wykorzystują rozmaite pomiary treści (teologiczne i filozoficzne), jakie tym zjawiskom nadaje świadomość ludzka.

3. Są i tacy, którzy pod bliższą, czy dalszą inspiracją pozytywizmu, traktują zjawiska religijne jako w pewien sposób przyrodnicze i materialne, a więc uprawiają swoistą „naturalizację” zjawisk psychiczno-religijnych i posługują się metodami porządkowania tych zjawisk jako najbardziej zbliżonymi do metod pomiarów nauk przyrodniczych.

4. Inni, zakładają rozumienie zjawisk psychiczno-religijnych, jako śródowiskowo-kulturowych, a więc w operacjach typizacyjnych posługują się raczej metodami zbliżonymi do metod nauk historyczno-humanistycznych i kulturoznawczych.

5. Jeszcze inni w celu ustalenia typologii, czyli pewnego uporządkowania grupowego z punktu widzenia podobieństwa cech, posługują się matematycznymi metodami grupowania zmiennych. Matematyczna pomoc w porządkowaniu cech religijnych, zdaje się nie potwierdzać zbyt kategoriycznych typologii apriorycznych oraz, że często logiczny schemat porządkujący, daje wprawdzie harmonię i spójność, ale nie zawsze daje nam realnego poznania, jak jest w rzeczywistości.

Tak więc konkludując można powiedzieć, że typizacja (i typologizacja) jedyna, wspólna i ogólnie przyjęta nie istnieje.

RELIGIOUS TYPIZATION

(Summary)

The research upon the problem of religiousness is very difficult, both in consideration of troubles with designation (or considering the fact of many possibilities such a designation) of religiousness, and more in consideration of troubles to fit adequate empirical methods. None the less it is very difficult to find the proper base, the limits and the methodological standards to realize such arranging and exploratory procedure, as it is the fuss of technical typization and next the typologization in the meaning, of critical, scientific, theoretical and methodological elaboration of those endeavours. Therefore all sorts of typization (the more so as the typologization) of the religious life is just now — it can say — in the embryonic phase. After all, the typization (and typologization) seems to be nowadays requirement of the moment in the field of psychological and religious investigations, seems to be also one of the most principal methods in the research of the religious problems, and seems to bring (as if unexpectedly) the sensible help in the definition of those problems on the different view points. The main basis for the typization is the fact, that the religious life, even with the smallest of designation of the religiousness, presents excessively vivid and diversified representation in respect of its reach, its intensity, and the great range of expression and attitudes.

Religious typization could be found during a long time within the limits of various sciences concerning the religion. Therefore it was relatively easy connected with the general typization in the field of psychology. It had suggested itself all the time from the beginning of the psychological investigations on the religiousness, however it has been appeared too much difficult for the scientific study. Its course was dependend thus on the history of psychology of general religion. Especially at the beginning it was assumed on the philosophical or the theological way, at any rate, on the „a priori” method, with time barely — in particular by dint of applying on a larger scale the psychometric methods — it has been taken on more empirical nature.

That is to say, that the typological research, although it is in itself detailed, discursive and resourceless one, and yet frequently it brings to light more general methodological principles of the religious typization:

1. Some scientists approach the psychical and religious problems as the social and institutional ones, namely they practise rather social and religious typization, making use now and then of the sociological methods.

2. Some others are desirous to approach the psychology of religion as the „phenomenon” in itself, in its intelligible essence; and yet they approach more psychologizing phenomenology. The use various measurements of the contents (theological and philosophical ones), as they are given to that phenomenon by the human consciousness.

3. There are those who — under further or nearer inspiration of the positivism — treat the religious problems as they are natural and material ones. In that meaning they approach peculiar „naturalization” of psychical and religious occurrences; and they use the methods of sorting those occurrences as the most approximate ones to the measuring methods of natural sciences.

4. Others take the comprehension of psychical and religious problems, as if they are environmental and cultural ones; that is to say, they use rather process, which are approximate the methods of historical, humanistic and cultural sciences.

5. Another ones use the mathematical methods for assembling of the variables, in order to attain the assignation of typology; in other words to put in groups up, taking into account the view-point of similarity. The mathematical help in arrangement of religious features, doesn't seem to confirm „a priori” typology over-categorically. Now and again the logical arranging draft brings admittedly the harmony and cohesion, but it gives not always the real cognizance, how it is truly to all intents and purposes.

So, drawing the conclusion, it is possible to say, that typization (and typologization) is not existing as the one and only, as common and accepted one in a general way.